

Språkets betydelse för nationell identitet i Uzbekistan

M. Lennhag
Handledare: N. Bernsand

Innehållsförteckning

1. Inledning
2. Kort om Uzbekistans historia och politiska samtid
3. Språk- och etnicitetssituationen i Uzbekistan
  - 3.1 Skapandet av Uzbekistan
  - 3.2 Ryskan och andra minoritetsspråk
4. Statens medvetna språkpolitik
  - 4.1 Uzbekistans tadjiker
  - 4.2 Särskiljandet av uzbekiskan
  - 4.3 Staten övriga språkpolitik
5. Religion
6. Kulturella släktskap och traditioner
7. Sammanfattning och slutsatser
8. Källor

1. Inledning

Fem dagar före Uzbekistan deklarerar sin självständighet 1991 säger president Karimov att "ett folk är dess språk [min översättning]" (Landau, 2005:64). Jag ska i den här uppsatsen försöka besvara vilken betydelse språket har för den nationella identiteten i Uzbekistan. Vid bildandet av de självständiga centralasiatiska staterna ser de politiska eliterna "befolkningens bristande identifiering med de nya nationalstaterna" som "ett reellt hot mot staternas överlevnad" (Cornell, 2005:61). Det är mot bakgrund av denna situation jag väljer att titta på just språket som identitetsmarkör, dels för att språk ofta är en tydlig ingrediens när en ny nationell identitet skall skapas, dels för att den språkliga situationen är speciell i Centralasien såvida att språket på många sätt har och har haft en central roll i och med flerspråkighet, en historia som inneburit flera språkreformer, kampen om likheter och olikheter med grannspråken, statens språkpolitik och människors uppfattning om sin identitet.

Jag har inte för avsikt att jämföra de centralasiatiska länderna, utan enbart se på situationen i ett av länderna. Anledningen till att jag valt just Uzbekistan är att landet är det mest folkrika, med språkliga minoriteter som utgör en i landet ej försumbar grupp, utpräglad kulturhistoria och ett religiöst motstånd, samt att det finns mest aktuellt material att tillgå om det landet. Min fråga berör tiden från självständigheten 1991 fram till idag, även om jag bitvis måste beskriva företeelser dess för innan för förståelsen av nutiden. Jag gör den avgränsningen i tid därför att språkpolitiken före 1991 hade ett helt annat fokus som skapades av främmande makter.

Min analys kan sägas vara funktionalistisk, d.v.s. jag ser på "språk som verktyg". Med nation avser jag en gemenskap som avgränsas, sammanlänkas och kräver självstyre utifrån en gemensam politiserad kulturidentitet. Vidare är nationell identitet politisk och oftast generell, med förmågan att inkludera skilda etniska identiteter. Många forskare säger att människors första och primära identifikation när de växer upp och blir medvetna grundar sig på etnisk gemenskap eller någon form av lokalt samhälle, såsom stam eller by, och inte på statsnation. Efter denna första identifikation kan en person förändra sin primära identitet till att i första hand exempelvis se sig som uzbek och inte längre som en del av en lokal tadzjikisk minoritet. Givetvis är även den nationella identiteten grundad på kultur. I etniskt homogena länder blir dock gränsen mellan etnisk och nationell identitet ofta suddig, varför stater ofta ser det som en praktisk politik att homogenisera för att stabilisera och legitimeras. (Törnquist-Plewa, 2001:8f)

Jag frågar alltså hur viktig språkpolitiken är för staten genom dess aktiva roll i byggandet av Uzbekistan, och ställer detta i relation till konkurrerande grunder för identitet såsom religion och kulturella traditioner. Det handlar alltså om vilken berättelse man väljer för att ena ett folk. Jag kommer att beskriva språkpolitiken ingående, för att kunna besvara hur viktig den är för staten.

Jag vill såhär inledningsvis poängtera att jag i denna uppsats inte utgår från att en entonation som en naturlig, självklar eller eftersträvnadsvärd enhet. Jag kommer använda begreppen första språk, som jag menar att man kan byta, och modersmål som i de flesta fall är förutbestämt av den familj eller enhet man vuxit upp i.

Generellt bedrivs inte mycket forskning om Centralasien och det publiceras ytterst lite forskning i Uzbekistan inom detta område. Mina huvudsakliga källor är därför västerländska forskare. Birgit Schlyter från Stockholms universitet har skrivit ett flertal rapporter om språkpolitik i Uzbekistan. Det mest uppdaterade materialet utgörs av en artikel av David Abramson och en nyutgiven bok av Jacob Landau och i frågan om den religiösa situationen av SVT:s hemsida.

2. Kort om Uzbekistans historia och politiska samtid

Uzbekistan utgör tillsammans med Kazakstan, Kirgizistan, Tadzjikistan och Turkmenistan Centralasien. Uzbekistan, det enda av de centralasiatiska länderna som gränsar till samtliga övriga och med den största befolkningen, är områdets mest dominerande land. (Roy, 2002:98) Uzbekistan, liksom de övriga Centralasiatiska staterna och fler av världens övriga länder, är ett modernt konstruktionsförsök, här i form av Stalins ambition att bygga en sovjetuzbekisk nation i ett område utan etnonationell identifikation. Inget av länderna hade tidigare existerat som självständiga stater. Uzbekistan har en lång kulturhistoria genom att ha ingått i olika typer av statsformationer under styre av araber, Djingis Khan, Timur Lenk m.fl., genom att innefatta Sidenvägen med flera viktiga handelsstäder samt religiöst genom Samarkand som grundas 500 f Kr och som tillsammans med andra städer blev betydelsefulla för den islamiska världen, Från mitten av 1800-talet låg landet under tsarryskt välde, för att på 20-talet skapas som republik i Sovjetunionen. De gränser som skissades i Moskva skar ofta rakt genom etniska grupper som tidigare inte varit splittrade - med stora grupper från de angränsande republikernas titulärnationer som en följd - vilket var en medveten strategi. En homogen etnonation är inte alltid självklar; vad som är anmärkningsvärt är att människorna delades upp enligt andra länders önskemål. (Petersson, 1999:117)

Efter självständigheten i december 1991, som faktiskt mer eller mindre tvingades på Uzbekistan, valdes Karimov till president med 80% av rösterna. Oppositionen delades i två läger, dels en nationalistisk fraktion kring partierna Erk och Birlik, dels en islamistisk grupp. Efter upplöpp 1992, då regeringen tidvis förlorade kontrollen, stärkte Karimov sin makt genom en rad konstitutionella förändringar, samtidigt som oppositionsledarna tvingades i exil. Efter en rad islamistiska attacker med stängda gränser och försämrade relationer med grannländerna som följd, genomfördes ett odemokratiskt val 1999. (Roy, 2002:98f) På annandagen 2004 hölls nästkommande val, vilket iscensattes för att stärka presidentens makt, men som oppositionen uppmanade folket att bojkotta. (SVT: 041226) Disa Håstad kallar Uzbekistan för en "faktisk diktatur". Även om det finns kritik mot ledare, korrupktion och tjänstemannaförtryck, finns inget civilt samhälle som gemensamt vet vad det vill ha i stället. (Håstad: 050830)

Naturligtvis är Ryssland oroat inför utvecklingen i Centralasien, efter att så länge ha kunnat kontrollera området. Även efter 1991 har man sett på de nya länderna som vasallstater. Men nu börjar fler utländska stater göra anspråk på Centralasien. USA upprättade i samband med Afghanistankriget baser i Uzbekistan. Genom bistånd som i slutändan stärker det civila samhället försökte USA vinna folkets förtroende. (Ibid.) Samtidigt är Kina och Ryssland mer än angelägna om att stoppa USA:s inflytande för att själva kunna kontrollera den "nya sidenvägen" av olje- och gasfyndigheter. Till en början välkomnade Uzbekistan USA:s styrkor, vilka sågs som en möjlighet att begränsa Rysslands inflytande, medan man nu hellre vänder sig till just Ryssland och Kina, som i utbyte inte ställer lika många frågor om demokrati och mänskliga rättigheter. Medan man kräver ett datum för USA:s uttåg, krävs inget löfte av Ryssland om minskad maktutövning i regionen. Det finns snarare tecken på att Uzbekistan åter orienterar sig mot Ryssland. Efter massakern i Andizjian i maj i år är de tidigare goda relationerna som en viktig allierad till USA försämrade, och omvärlden kan nu jämfört med tidigare legitimera sina krav en oberoende utredning. Det finns bland makteliten en oro, med Georgien, Ukraina och Kirgizistan i färskt minne, för en uzbekisk revolution.

Man satsar mycket på politisk stabilitet, och med Kinas erbjudanden om ekonomisk hjälp och Rysslands erbjudanden om skydd, kanske man inte längre behöver rikta sitt fokus västerut. (Pettersson: 050719)

3. Språk- och etnicitetssituationen i Uzbekistan

3.1 Skapandet av uzbekiskan

De godtyckliga gränser som slutgiltigt drogs 1929 ledde inledningsvis inte till någon etniskt grundad nationell identitet i republikerna. ”Regionala och släktskapsrelaterade samhörighetsfaktorer” var i stället de viktigaste i detta område, vilket även var fallet 1991. (Pettersson, 1999:117) Uzbekistan fick samtidigt med gränserna ett ”eget” språk, uzbekiskan, i stället för det talade *turki* som riskerade att uppmuntra panturkism. De nya språken skapades utifrån dubbel differentiering: dels en inre där man strävade efter att betona skillnaderna mellan de nya nationella språken, dels en yttre där man försökte avgränsa dem från de stora och farliga kringliggande kulturspråken. (Roy, 2002:29-31) Språket blev ett användbart politiskt redskap när Sovjet försökte splittra en eventuell enighet och upprorsvilja genom att ge folk språk de i längden fick svårt att använda gemensamt. Enligt sovjetiska folkräkningar ökade de med uzbekiska som modersmål från 4 till 15 miljoner från 1926 till 1986, vilket egentligen inte säger mycket då man i kombination med höga födelsetal inte ens säkert vet hur människorna kategoriserades i folkräkningarna. Dessutom kom säkert människor att vi viss utsträckning acceptera att de kallades uzbekier. (Dickens, 1988:20f) Parallellt med att lingvister sökte finna de ”perfekta” språken för dåtidens sovjetiska språkpolitik, förändrades alfabetet: man gick från en form av arabiskt alfabet, via det latinska och det kyrilliska, för att efter självständigheten återuppta det latinska. Det kyrilliska alfabetet, som användes från 40-talet fram till 1993, kunde mycket tydligare än latinskan markera dialektala skillnader språken emellan. (Roy, 2002:33f) Ett annat syfte med alfabetsbytet i Uzbekistan var att de yngre generationerna på så vis inte fick tillgång till tidigare, främst religiös, historia som blev förbjuden att översätta. Samtidigt kom den alfabetiseringskampanj som genomfördes att leda till att de stora massorna plötsligt lärde sig läsa på det nya språket. Generellt vad dock uzbekiskan väl använd och var exempelvis det dominerande språket i TV, dock inte i radio där ryskan dominerade.

Centralasien är ett språkmässigt specialfall: det är ett av de mest varierat mångspråkiga områdena, dels för att det representerar så många språk och språkfamiljer, dels för att människor här i regel är flerspråkiga. Detta lever givetvis till stor påverkan mellan språken, men samtidigt en förvirrad identitet för människorna. Uzbekerna har ändå överlag visat sig positivt inställda till det nationella språket, även bland de som inte behärskat språket. 1991 låg läskunnigheten på 95%. (Schlyter, 2005:2, 7)

3.2 Ryskan och övriga minoritetsspråk

Sett till hur liten del av befolkningen som var ryssar var ryskan överrepresenterad under Sovjettiden. Sedan 1938 var ryskan obligatorisk i skolorna, mycket litteratur finns fortfarande enbart på ryska, och språket anses ännu som ett högstatusspråk. (Schlyter, 1997:12) I och med språklagen 1989 skrevs det in i lagen att det var tillåtet att tala vilket språk man ville, och samtidigt blev ryskans status degraderad när uzbekiskan utsågs till officiellt språk. (Ibid.:23) Av Uzbekistans 24 miljoner invånare räknas 80% som etniska uzbekier. Landet har upp mot 100 nationaliteter. De två största minoriteterna, tadjjiker och rysktalande, lever under helt

olika omständigheter. Medan tadjjikerna oftast är tvåspråkiga och väl integrerade, lever de rysktalande isolerade i särskilda områden och tillhör ofta den utbildade eliten i Tasjkent. Av Uzbekistans 1,3 miljoner rysktalande talar mindre än fem procent uzbekiska. Majoriteten av landets invånare kan dock kommunicera på ryska. (Schlyter, 2005:8; Abrahamsson, 2002:190) (<http://www.gov.uz/en/ctx.scm?sectionId=119&contentId=1929>)

För de inom Sovjetunionen som inte hade ryska som modersmål, skulle detta i stället bli deras ”andra modersmål”. Hade denna idé fullt ut genomförts skulle 80 procent idag ha varit tvåspråkiga. Detta önskemål om tvåspråkighet gällde inte de rysktalande i området, med följderna att dessa grupper ännu idag illa behärskar de lokala språken. Jag kan se hur denna isolation är ett problem för en stat som nu önskar skapa en sammanhållen nation. Och en minoritet som de rysktalande, som vant sig vid att ”privilegieras”, kan vara svår att påverka.

Uzbekistan har gemensam gräns med samtliga andra centralasiatiska stater, och därmed finns större uzbekiska minoriteter utanför Uzbekistan. En stor del ryssar flyttade från Uzbekistan, främst fram till 1992, till största del av på grund av att de fann språkreformerna diskriminerande och av oro för hur dessa skulle utvecklas. Men denna flykt av högt utbildade, trots att regeringen försökte motverka den, ledde till en form av övergångsregler eller språkliga garantier som efterhand förlängts. På senare tid har landet blivit alltmer etniskt homogent, delvis p.g.a. migration. (Roy, 2002:5, 97f) (Landau, 2005:44f)

Ibland glöms det bort att man faktiskt kan ha flera modersmål som man behärskar lika väl och att kulturell och nationell identitet inte behöver överensstämma med språket. (Törnquist-Plewa, 2001:13) Man bör, när man säger att ryskan dominerade över alla andra språk i Centralasien under 1900-talet, ha i åtanke att det redan före 1917 fanns en mängd ryska låneord i det språk som blev Uzbekistan, dels i vardagsspråket, dels i termer som blivit aktuella genom kontakten med Ryssland. Man får inte heller glömma att ryskan var ett moderniserat, och därmed praktiskt, språk, men att det i efterhand visat sig att anpassningen till ryskan inte alls blivit så omfattande som man trott. (Schlyter, 2005:5-10)

Det nationella självmedvetandet och den nationella identiteten grundas alltid på konkreta drag, oavsett om dessa är inbillade eller reella. Språk ses ofta som objektiv bas för identitet. Vissa kritiker menar att det inte räcker med att finna gemensamma objektiva drag, såsom ett uzbekiskt språk, hos en grupp eller nation; människorna måste även identifiera sig med företeelsen av ett gemensamt språk. Men språket behöver inte vara viktigt, en nation kan likväl byggas på ett koncept av värderingar inom gruppen och genom signaler utåt. Vidare kan identitetsmarkörerna variera över tid exempelvis medvetet genom statens politik och acceptans och absorberas bland medborgarna; det viktiga är upprätthållandet av ”vi” och ”dem”. Språk skulle exempelvis inledningsvis åren efter Uzbekistans självständighet kunnat ha haft en större roll, för att nu bli mer symboliskt, vilket jag misstänker är fallet i just Uzbekistan. Däremot behöver en nation alltid, för politisk mobilisering, yttre symboler och signaler. Det finns, skriver Törnquist-Plewa, alltid ett antal komponenter som i olika konstellationer existerar när man vill skapa en nationell identitet. Dessa är territorium, institutioner (staten), historia, språk, gemensamt ursprung (etnicitet, ras), religion och ”kulturstil” (kulturellt skapade mönster). När nationen avgränsas genom territorium och staten och dess institutioner, kallas den *statsnation*. I en *etnonation* däremot grundas den nationella identiteten på språk och etniskt ursprung. Jag anser att den uzbekiska nationen i grunden konceptualiseras genom drag som är typiska för en statsnation, vilket i grundlagen beskrivs som att ”enhetligt medborgarskap skall etableras genom dess territorium [min översättning]”

(<http://www.press-service.uz/en/section.scm?sectionId=4713>), men att man efter 1991 försökt skapa en gemensam identitet just utifrån språk och gemensamt ursprung. (Törnquist-Plewa, 2001:9-11, 14)

4. Statens medvetna språkpolitik

Törnquist-Plewa skriver att människor på "ett oreflekterat sätt tillmäter /.../ språket och ursprunget en större betydelse vid nationell identifikation än dessa faktorer visar sig ha vid en rationell analys." (Törnquist-Plewa, 2001:13) Eftersom avgränsning utgör en så viktig del i processen för nationell identitet, är språket på många sätt effektivt. Flertalet av de moderna nationerna, utifrån deras behov av enkel kommunikation för ekonomi, byråkrati och effektivitet, hade behov av nationella språk vid grundandet. Språket har alltså inte bara en funktion som symbol för en ny stat. "Panislamism, panturkism och 'nysovjetism' är ihåliga ord", skriver Oliver Roy 2002. Jag tycker att det är att alltför lättvindigt avfärda möjligheten till parallella identiteter, men Roy har ändå en poäng när han menar att en etnisk nationalism istället, på gott och ont, ger en ny sorts legitimitet och att det är viktigt att förstå att Uzbekistan hellre bygger sin nation på ett "mytomspunnet förkolonialt" än erkänner sig vara grundat som ett Stalins experiment. (Roy, 2002:5)

Eftersom jag utgår från nationell identitet måste jag utgå från staten som faktor i sig själv för nationsbygget samt dess avsikter i egenskap av drivande aktör. Den uzbekiska konstitutionens fjärde respektive artonde artikel säger:

"Det officiella språket i republiken Uzbekistan skall vara uzbekiska. Republiken Uzbekistan skall garantera en respektfull attityd gentemot språken, sederna och traditionerna bland alla nationaliteter och etniska grupper som lever inom dess territorium, och skapa förutsättningarna som är nödvändiga för deras utveckling.

"Alla medborgare skall ha lika rättigheter och frihet, och skall vara lika inför lagen, utan diskriminering på grund av /.../ språk, religion." (<http://www.press-service.uz/en/section.scm?sectionId=4713>)

Uzbekistans första språklag tillkom 1989. Den uzbekiska grundlagen från 1992 tillskriver medborgarna rätt att använda sina minoritetsspråk, men namnger dem inte. I en reviderad grundlag från 1995 gick att läsa att ett fullt ut genomförd övergång till uzbekiska skulle ha varit genomförd i september 2005, och från 1995 års grundlag är ryskan inte som i föregående lag är garanterad att fritt kunna användas för interetnisk kommunikation eller som språk i en rättegång. (Landau, 2005:115f)

4.1 Uzbekistans tadjiker

Jag ska nu försöka beskriva hur staten agerar mot sina minoriteter, eftersom jag ser det som en stor del av det politiska försöket att i Uzbekistan skapa en nationell identitet. Registrering av medborgare är ett politiserat projekt, som David Abramson beskriver kritiskt i fallet Uzbekistan. De folkräkningar som genomfördes i Sovjetunionen tillät inte de intervjuade att svara att de hade ingen eller flera nationaliteter. Abraham undrar vilken den subjektiva politiska avsikten är bakom en till synes objektiv fråga. Han hävdar att staten, genom att

beskriva nationalitet som en objektiv kategori, egentligen maskerar sina avsikter att nå och behålla kontroll. En förutsättning är att medborgarna övertygas om att nationell identitet är en objektiv verklighet. I många fall ställs frågor vid en folkräkning som människorna aldrig tidigare ställt sig själva. Staten omvandlar alltså etniska frågor till politiska och fabricerar ibland en verklighet som inte finns. (Abramson, 2002:176f)

Karimov har ofta spelat på uzbekisk nationalism i relation till minoriteter, då ofta tadjjikerna. Den uzbekiska staten strävar efter att tadjjikerna i landet skall uppge sig för att vara uzbek. (Roy, 2002:97) Samtidigt hindrar det faktum att det på grannländernas territorium finns relativt stora uzbekiska minoriteter den uzbekiska staten från att gå alltför hårt åt sina "egna" minoriteter. Kampen för etnisk minoritetsstatus bland främst tadjjiker har spelat en viktig roll för den uzbekiska nationella identiteten. (Abramson, 2002:189)

Ytterst lite forskning har bedrivits efter självständigheten rörande den tadjjikiska minoriteten. Sovjets folkräkning 1989 visade på 5% tadjjiker, medan många forskare menar att den verkliga siffran både 1989 och idag snarare är 25%. De politiska ledarna föredrar den lägre siffran, och för alltså vidare de sovjetiska folkräkningarna, och hävdar att tadjjiker är uzbek som upptagit farsi. Sedan 1991 har regeringen enligt Abramson utövat en avsiktlig politik som gått ut på att förhindra inläring och talande av tadjjikiska. När jag jämför med grundlagens princip om "respektfull attityd gentemot språken" är det uppenbart att den bedrivna politiken strider mot denna. Staten agerar aktivt mot tadjjikiskan genom att begränsa antalet skolor, publikationer och kulturella organisationer som grundar sig på tadjjikiska. Förlusten av ett övergripande språk som ryska, som ofta kunde ses som positivt eftersom alla lokala grupper var lika inför det, gör exempelvis tadjjikerna än mer utsatta. Följderna av att införa uzbekiska som statsspråk är alltså betydligt större för landets icke-uzbeker än för etniska uzbek. Språkpolitiken används här för att snarare exkludera etniska minoriteter, än att som en statsnation vilja inkludera dem. (Schlyter, 1997:41; Roy, 2002:5; Abramson, 2002:189f; Schlyter:2005, 16)

Vad som är anmärkningsvärt är att en tadjjik, varav majoriteten talar både tadjjikiska och uzbekiska flytande, vid en folkräkning kan kalla sig tadjjik, men vid en annan säga sig vara uzbek. (Roy, 2002:97) Jag misstänker att identitet i form av begrepp som 'uzbek' eller 'tadjjik' inte är absoluta, då främst i städer som Samarkand och Buchara, mycket tack vare ett tämligen fredligt klimat mellan de olika grupperna, men även att det eventuellt kan vara praktiskt att kunna "byta" identitet. Abramson beskriver att det är vanligt för en person med tadjjikiska som första språk, tadjjikiska föräldrar och som är bosatt i Tasjkent att kalla sig uzbek. Vidare är det att familjemedlemmar i Uzbekistan talar tre olika språk med exempelvis sina syskon, föräldrar och grannar. (Abramson, 2002:190f) För individerna i dessa (ofta urbana) grupper är alltså språket inte en avgörande markör för nationell identitet och etnicitetskategorierna är inte särskilt laddade. Givetvis är denna inställning ett hinder för statens aktiva politik för nationell identitet.

Sitt modersmål eller första språk är effektivt som markör, avgränsande och enande, för en viss grupp, eftersom det inte är lika enkelt att avsäga sig sitt språk som det är att byta religion eller traditioner. Med den definitionen jag använder går det att byta förstaspråk, men inte modersmål. Jag själv har svårt att förstå mig att jag skulle byta första språk, oavsett var jag bor. Jag är också tveksam till om det ens går att i vuxen ålder uppnå samma känsla för finmotoriken i ett nytt språk. Detta är dock inte alls en förutsättning för att kunna säga att man bytt förstaspråk. Ofta likställs språk med en viss kulturell gemenskap. Törnquist- Plewa menar att detta beror dels på att språket uppfattas som en primärt band som vi får utan att

kunna påverka, dels att det är språket är en tydlig signal och därmed avgränsande på ett mer iögonfallande sätt än kultur. Men man får inte glömma att människor byter första språk eller är flerspråkiga eller inte alls likställer ursprung med kulturell identitet. Man bör skilja på språkets två funktioner. Den kommunikativa funktionen, det vill säga att två grupper med olika språk inledningsvis inte kan kommunicera, försvinner efter en tid då exempelvis ett bletspråk eller ett tredje språk (i Uzbekistan ryskan) används för kommunikation. Den symboliska funktionen däremot kan finnas kvar längre än så. (Törnquist-Plewa, 2001:13f)

4.2 Att särskilja uzbekiskan

Hur gör då staten för att få språket till en markör för invånarna? Görs försök att framställa uzbekiskan som ett naturligt och traditionellt modersmål genom historiska kopplingar? I Samarkand och Bukhara, där frågan om tadjikiskan är som mest komplicerad, är allt offentligt användande av tadjikiska politiserat. (Abrahamson, 2002:191) Språkpolitiken i Uzbekistan innefattar, bortsett hur minoriteter och deras språk behandlas, även försök till att renodla uzbekiskan. Uzbekerna har varit vana vid att ryska är det språk man använder i officiella sammanhang, vilket inte har varit lätt för staten att ändra på. Språkreformerna fick koncentrera sig på att på olika sätt kontrastera uzbekiskan mot ryskan, delvis som en reaktion på den förryskning som skedde under tiden som sovjetrepublik.

Hur statens språkpolitik har utformats efter 1991 har skett helt centraliserat. Allt färre ord lånas från ryskan, då dessa anses ha en hämmande effekt på uzbekiskan, och stort arbete läggs på att finna ersättningar för de ryska låneorden, vilket liknar utvecklingen i t.ex. Kroatien. Språkvårdare varnar för "anarki" som följd av "en alltför 'spontan' reformering av det uzbekiska ordförrådet", och föreslår att de ord som är väl integrerade i uzbekiskan eller internationellt gångbara ej bör ändras. Äldre vokabulär, oftast arabisk och persisk, återtogs efter 1991, medan man numera gärna importerar engelska termer. Dock kunde staten 1994 stolt presentera nypublicerade ordböcker över exempelvis militära, botaniska och matematiska termer, samt praktiska fickordböcker för att underlätta att i vardagen övergå från ryska till uzbekiska. (Schlyter: 2005:11f; Landau, 2005:158)

Bytet av alfabet var ett av de första stegen för att ta avstånd från Sovjettiden och markera avstånd till Ryssland. För bytet fanns inga lingvistiska motiv, utan var lika politiskt som de föregående gångerna som alfabetet ändrades. För att folket snabbast möjligt skulle börja använda latinska bokstäver, infördes ett enkelt translittereringssystem (som egentligen bara ledde till en förklädning av de kyrilliska bokstäverna), med målet att hela befolkningen hösten 2005 skulle vara homogen gällande alfabetsbruk. (Schlyter:2005, 13f) De ursprungliga planerna på att snabbt helt övergå från ryska till uzbekiska har inte lyckats. Att byta gatuskyltar visade sig enklare än att kräva att tjänstemän skulle förhandla på uzbekiska, som de i många fall inte behärskade. (Ibid., 16)

4.3 Staten övriga språkpolitik

Uzbekistan behöver, för att hävda sig som självständigt samhälle, definiera landet som en nation. Uzbekistan har inte genomgått något "revolution", inte krävt sin självständighet och många av ledarna önskar inget brott från den sovjetiska politiken. Flera av de forskare vars böcker jag läst säger att Uzbekistan saknar en konkret politik för nationell identitet. Det skulle vara lätt för Uzbekistan att hålla fast vid sovjetiska metoder. Staten agerar visserligen relativt självständigt gentemot andra stater och mot oppositionen, men en tydlig strategi saknas. Oppositionen, som genom tidningar och kultur ständigt försöker belysa Uzbekistans etniska

och regionala tvistefrågor, är inte tillräckligt organiserad för att ha något större inflytande. Delar av den tadjikiska minoriteten har sedan 1991 krävt att även tadjikiskan skall bli officiellt språk. (Landau, 2005:83) Birgit Schlyter skrev så sent som 1997 att ”de uezbekiska språkreformerna hittills framstår som snarast obestämbara [min översättning]” jämfört med exempelvis Turkiet som mer framgångsrikt integrerade språkpolitiken med en ny ideologi. (Schlyter, 1997:42) (Abramson, 2002:196) De politiska och lingvistiska vinsterna med språkreformer vävs samman. Statens avsikter speglar inte alltid folkets syn på språk i Uzbekistan och statens korpusreformer har, likt i många andra länder, varit kontroversiella. Schlyter beskriver hur Uzbekistans språkreformer är så pass politiserade, och att de på de flesta plan inte är motiverade rent lingvistiskt, att jag stundtals undrar om det inte vore enklare att undvika de språkreformer, som exempelvis bytet av alfabet, som mest bara förvirrar befolkningen, och i stället bygga en nationell identitet på andra grunder. Dock blir ju alla val man gör politiska: väljer man att behålla ryskan, eller enbart det kyrilliska alfabetet, är det till fördel för vissa grupper. Väljer man att modernisera uezbekiskan är även det till fördel för vissa, till nackdel för andra, men samtidigt i kombination med en avsikt från statens sida att skapa en nationell identitet.

1989 har 98% av de som säger sig ha uezbekisk nationalitet uezbekiska som modersmål. Schlyter, liksom flera forskare med henne, ifrågasätter trovärdigheten i folkräkningarna och dess kategorier, men beskriver samtidigt hur uezbekerna har ändå tagit denna information till sig som pålitlig information. (Schlyter, 1997:11) Det är ett uppenbart problem att Uzbekistan som sovjetrepublik utgavs sig för att ha mindre minoriteter än de i verkligheten hade, som tidigare i exemplet med tadjikerna, när man sedan vid byggandet av den nya nationen måste erkänna att minoriteterna är mycket större än så, vilket givetvis inte ha gagnat nationsbyggandet. The State Programme of the Implementation of the Law of the Republic of Uzbekistan on the State Language från 1996 var en stor satsning på uezbekiskan. Programmet hade för avsikt att förklara språkpolitiken för folket, lära medborgarna, även vuxna och oavsett om de kunde språket eller inte, uezbekiska med hjälp av datorer, vidareutbilda lärare med mera. Även ”propaganda” förekommer i form av en årlig festival för det uezbekiska språket, 10 årsjubileum av den nya språklagen samt obligatorisk skolundervisning om uezbekiskans historia och dess särdrag. Både inom officiella institutioner och i parlamentet kommunicerar man numera på uezbekiska. Dock har mycket av denna politik varit på bekostnad av den ryska minoriteten, men även övriga som föredrog ryska. Ett exempel är att flera ryska tidningar förbjudits, med brist på utländsk valuta som given orsak. 1992 var 38% av tidningarna på ryska, medan enbart 6% var ryssar. Detta tyder på att många uezbeker och mindre etniska grupper föredrog tidningar på ryska. (Laundau, 2005:81-3, 115f)

Svante Cornell för fram en viktig orsak till Centralasiens problem i det faktum att det finns en både faktisk och upplevd svaghet i länderna. Uzbekistan saknar historisk legitimitet, drabbades ekonomiskt väldigt hårt 1991 i en instabil region omgiven av starkare stater. Uzbekistans inflytande bortom de centralasiatiska staterna är minimalt och med de omgivande staterna finns inget samarbete utan snarare konflikter. Samtidigt finns Ryssland, Kina och USA med tydliga intressen. Jag anser det mot den bakgrunden förståeligt om staten försöker bygga nationell identitet på enkla och ”välänvända” grunder, såsom språk. (Cornell, 2005:55; Håstad: 050830)

5. Religion

Sovjetunionen hade svårt att underkuva den muslimska gerillan i Centralasien, med centrum i Ferganadalen, vilket var en av de direkta orsakerna till hur gränserna drogs. Bland annat delades just Ferganadalen mellan tre republiker. (TT:050516)

Traditionellt är trosuppfattningen i Uzbekistan en form av tolerant sunnimuslimsk sufism och den gängse uppfattningen bland folket är att vara uzbek är att vara muslim. Dock ledde det sovjetiska förtrycket av religion till att radikal islamism växte underjordiskt, främst i Ferganadalen. Det talas numera om religiös eller islamistisk pånyttfödelse. Direkt efter Sovjetunionens fall började Partiet för islamisk befrielse växa i Ferganadalen. På fredlig väg vill man skapa en världsomspännande islamistisk stat. Dock sitter tusentals av partiets sympatisörer fängslade. (Abrahamson, 2002:194; TT:050516)

Uzbekistans islamiska rörelse har genom oppositionellas flykt till Afghanistan lett till väpnade räder i Ferganadalen från afghanska gränsen, vilka däremot avtagit i antal efter 11 september. (TT:050516) Upploppet i maj 2005 i Ferganadalen var enligt president Karimov ett upprorsförsök lett av beväpnade islamister. Han varnade omvärlden för att propagera för demokrati i Uzbekistan, eftersom detta skulle kunna öppna möjligheterna för ökad radikal islamism. (SVT:050522) Eftersom all religiositet, inte enbart extrem islamism, som inte kontrolleras av staten är förbjuden, riskerar det i ett land där oppositionen inte existerar att få följden att många fler identifierar sig med våldsbenägen islamism snarare av regimkritiska skäl än verkligt religiösa. (Sundström: 050602)

Islam är inte något som staten i Uzbekistan erkänner att det går att bygga samhällen på.. Däremot använder staten religionen som ett ont spöke man kan hänvisa till för att stärka och legitimera sin makt. Uzbekerna är toleranta, traditionella muslimer; 'de andra' är militanta muslimer. Denna presidentens islamistiska joker har efter 11 september lett till ett likställande av opposition och islamism, vilket omvärlden delvis uppfattat som en naturlig del av kampen mot terrorismen. Det går att se att en form av identitetspolitik växer som spelar på att islamister är 'de andra' och statens fiender. Man försöker vinna legitimitet både inrikes och utrikes genom denna kamp mot det onda. (Samtal, Petersson, 051215)

Karimov försvarar det hårda styret av Uzbekistan med att islamistiska militanta är ett hot. Men även om offentliga platser i Tasjkent bombas och det finns flera islamistiska grupper, är det tveksamt om de som döms i de ständiga rättegångarna mot terrorister verkligen är de skyldiga. (Håstad: 041219)

Utbredningen av islam har aldrig undersökts genom folkräkningar i Uzbekistan. Av utländskt stöd når merparten icke-religiösa organisationer, och statens egna bidrag ges enbart för att restaurera muslimska monument som kan gagna turismen. Att staten fortsätter underlåta sig att diskutera den religiösa frågan visar att man fortsätter se den som underordnad nationalitet och att man förutsätter att en uzbek är muslim. Islam är ändå inte en grund för nationell identitet som staten vill inkludera. Det är tveksamt om det går att säga att islam är vare sig identitetsskapare eller del av en nationell kultur, även om det reses ökade krav på att islam skall erkännas i större omfattning. Snarare är religionen i nuläget ett effektivt sätt för staten att peka ut "de andra" för att legitimera sin politik. Exempelvis ledde Karimovs uttalanden om militant islamism som ett hot mot staten, till att få längre talar om att använda arabiskt framför latinskt alfabet. (Landau, 2005:135; Abrahamson, 2002:194) Sammantaget är religionen en komplicerad fråga för statens nationsbygge, men inte helt oviktig då fredliga islam används för att definiera den egna gruppen.

6. Kulturella släktskap och traditioner

Det är vanligt att likställa språk, kultur och ibland även nationell identitet. Givetvis kan man inte helt skilja språk från kulturella traditioner, som exempelvis vilka länder man haft utbyte med, eftersom dessa på så många sätt bevaras genom ett språk. Språket är en del av ett lands kulturhistoria, men genom bytet till kyrilliska alfabetet i Uzbekistan har mycket kulturhistoria blivit otillgänglig för folket. (Roy, 2002:34) Modersmålet ses ofta som ett primärt band vi inte kan påverka och inte heller byta ut i vuxen ålder. Däremot kan människor tala samma språk, som ryska eller uzbekiska, utan att förmedla en gemensam kultur. (Törnquist-Plewa, 2001:12f) Uzbekistan har under historien stått under indoeuropeisk, kinesisk, mongolisk, arabisk och turkisk dominans. Den kulturpåverkan inom språk, myter m.m. som detta lett till har förstärkts av den stora rörlighet som rått bland folken i Centralasien. (Schlyter, 2005:2) Man kan då ställa sig frågan om det finns en gemensam kultur i Uzbekistan som är så pass tydlig och enhetlig, att det går att bygga en nationell identitet på den. Dock har de flesta av världens stater inledningsvis inte alltid haft tydliga och homogena kulturella traditioner, men fungerar ändå efter en tid som nationalstater.

En stark kraft som i Uzbekistan konkurrerar med de mer övergripande nationella symbolerna är släkt- och klanstrukturerna. Vissa menar att dessa dessutom fått en ökande betydelse efter självständigheten, och att alternativa sociala nätverk, internationell politisk påverkan och hjälpinsatser i kombination med en stark vilja att skapa en modern marknadsekonomi lägger grunden för nya eller pånyttfödda grupperingar.

En medveten politik från statens sida har varit att slå samman det som var bysovjeterna med den lokala sammanslutningen ledd av byäldsten. Uzbekistans regering tillsammans med NGO:s och Världsbanken skapar ekonomiska möjligheter för *mallas*, d.v.s. en ”syntes av ett informellt socialt nätverk och en statlig territoriell administrativ enhet [min översättning]” med ansvar för lag och ordning, utbildning osv. (Abrahamson, 2002:193) *Mallan* är viktig för den lokala identiteten genom gemensam religion och etnicitet och bevarar en form av nationell kultur. Staten motverkar alltså här delvis sin politik för nationell identitet i övrigt. Eventuellt kan man se det som att staten ger efter för något som annars skulle ha skapat inre oroligheter. Mycket av uzbekernas identitet verkar vara knutet till detta lokala samhälle.

Den förste uzbekhärskaren Timur Lenk, en turkisktalande framgångsrik ledare i Samarkand på 1300-talet, upphöjs till landets statsgrundare, trots att det enligt Disa Håstad är historiskt inkorrekt. (Håstad: 050827) Det man gjort efter självständigheten är att återuppliva Timur Lenk, trots att landet inte saknar andra historiska symboler. Kulturn kring honom är avsiktligt fattig på fakta, delvis för att bättra på den nationella myten, och på senare år har likheterna med president Karimov blivit allt tydligare i Timur Lenks avbildningar. Staten vill genom att utpeka Timur Lenk som statsgrundare kringgå de ryska och sovjetiska epokerna och skapa en tabula rasa för Uzbekistan. Staten behöver en enande symbol, en svenskarnas Gustav Vasa, medan folket däremot inte tar denna symbol till sig utan uttrycker att de är trötta på att den nya symbolen upptar för mycket plats i TV-sändningarna. (Håstad, 1998:186-91) President Karimov, vars modersmål ironiskt nog är ryska men som numera talar uzbekiska flytande, har ingen egentlig kultstatus. Däremot figurerar citat av honom tillsammans med bilder av Timur Lenk.

Få vill ha en återgång till de riken som fanns före Sovjet eller en ny form av Sovjetunion kring Ryssland. (Roy, 2002: 5) Även om det är svårt att mäta, verkar uzbekerna ha behållit sin identifiering med Centralasien och inte övergått till rysk kulturell identitet. (Schlyter, 2005:10) Många forskare hävdar att Sovjets försök att indela människor i nationella

grupper misslyckades. (Abramson, 2002:192) Även om den uzbekiska staten har många historiska platser, händelser och personer att bygga en nationell identitet på, finner jag i mitt material inte att detta sker i någon större utsträckning, förutom Timur Lenk, viss stolthet över Sidenvägen och kontroll genom *mallas*.

7. Sammanfattning och slutsatser

Jag har beskrivit de största konkurrerande grunderna för identitet i Uzbekistan, nämligen språk, religion och kulturella traditioner. Idag finns en uzbekisk stat, med 15 års erfarenhet av självständighet och 60 års erfarenhet som sovjetrepublik, där man har uppnått en viss nationell identitet. Min uppfattning är att språket var av större vikt för statens politik i samband med självständigheten och åren därpå än vad det är av i dagsläget. På väldigt många sätt – språklagar, alfabetsbyte, utbyta låneord, avståndstagande till ryskan, hyllandet av uzbekiskan m.m. – var språket ett viktigt redskap i byggandet av nationell identitet. Vid den delvis ”påtvungade” friheten från Sovjet tvingades man snabbt finna något att bygga nationen på, och språket fanns då nära till hands. Språket användes mer i Uzbekistans politik för nationell identitet än generellt i länder som vinner suveränitet. Språkpolitiken har nu blivit mjukare och fått en mer symbolisk roll, till stor del säkert eftersom uzbekiskan delvis vunnit striden mot ryskan och inte längre så tydligt behöver manifesteras sin position. Det största arbetet med övergång till uzbekiska inom det offentliga rummet är genomfört, i kombination med att uzbekiskan nått ut till fler människor genom språkundervisning.

Andra faktorer, som Timur Lenk, gemensam islamistisk religion, kulturhistoria m.m. fick inledningsvis inte lika stor roll som språket i statens medvetna politik. På senare tid försöker president Karimov snarare spela på andra faktorer, särskilt med tanke på den seger som uzbekiskan kan sägas ha vunnit. Fallet med religionen är komplicerat, för samtidigt som det enda från självständigheten funnits en självklar grund för nationell identitet i att folket underförstått är muslimer, försöker Karimovs numera likställda delar av den islamistiska rörelsen med oppositionen och därmed den onde, ’de andra’, som skall bekämpas. Min uppfattning av Disa Håstads bok *Arvet efter Timur Lenk*, är allt han får allt större utrymme i statens offentliga politik för nationell identitet. Landet har samtidigt ökade kontakter med omvärlden och får därigenom alltmer en roll som en nation. Språket fortsätter dock vara en viktig del i statens metoder för nationell identitet, även om folket till allt större del ”accepterar” den berättelsen och företeelsen av uzbekiskan därmed har normaliserats.

Det räcker inte med att finna ett gemensamt språk, som jag skrev ovan; det krävs även att medborgarna identifierar sig med det som en symbol. Detta lyckades inte riktigt genom den språkpolitik som bedrevs i Uzbekistan. De enskilda uzbekerna, som ju inte ens önskat den självständighet de 1991 fick, bryr sig helt enkelt mindre än vad staten önskar om sin nationella identitet, delvis som en följd av det speciella samhället i form av regionala och släktbaserade identiteter, brist på rörlighet, historiskt sett utländsk påverkan och relativt välfungerande flerspråkighet. Språkpolitiken har i många fall inriktat sig på att avgränsa minoriteter snarare än inkludera dem. Det tydligaste exemplet är tadjjikerna. Dessa försök att homogenisera anser jag snarast splittrat landet och skapat oroligheter. Uzbekistan lyckades inte bli den inkluderande statsnationen. Även om uzbekier, tadjjiker med flera inte har något uttalat motstånd mot språkpolitiken, bevarar de inom sitt vardagliga liv sin flerspråkighet och de fördelar inom fredlig samverkan och flexibla identiteter som denna bidrar till. I de trakter där merparten är flerspråkig ses säkert begreppet ’nationalitet’ bitvis som något som staten

vill skapa. Människor i Uzbekistan känner sig, tror jag, säkert lika mycket som uzbeker som slovenerna gjorde efter motsvarande tid, men på aningen annorlunda grunder, utifrån den situation av språk, klanstruktur, religion och så vidare som råder. Min syn på fallet Uzbekistan är snarast att staten, och inte enskilda medborgare, har tillskrivit uzbekiskan sin stora och mytiska roll i statsbyggnadsprocessen. Sammanfattningsvis stämmer Karimov-citatet "ett folk är dess språk" om man ser på statens och presidentens politik och ambition, men inte om man ser till folkets identifikationer. (Landau, 2005:64).

7. Källor

- Abrahamson, David, 2002. "Identity counts: the Soviet legacy and the census in Uzbekistan" s. 176-201 i Kertzer, David - Arel (red), *Dominique Census and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dickens, Mark, 1988. *Soviet Language Policy in Central Asia*. <http://oxuscom.com/lang-policy.htm>
- Cornell, Svante, 2005. "Västvärldens misslyckande i Centralasien" i *Internationella Studier*, November.
- Håstad, Disa. 041219. "Vem står på tur?" i *DN*, s. A19.
- Håstad, Disa. 050827. "Centralasien vaknar" i *DN*. <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=1194&a=456047>
- Håstad, Disa, 1998. *Arvet från Timur Lenk*. Falun: Norstedts förlag.
- Landau, Jacob, M. – Kellner-Heinkele, Barbara, 2001. *Politics of Language. The the Ex-Soviet muslim states*. Malaysia: University of Michigan Press.
- Petersson, Bo, 1999. "Centralasien – fast i återvändsgränd?" i Klas-Göran Karlsson (red.), *Östeuropa – länder på skilda vägar*. Moheda: Fontes.
- Pettersson, Johanna, 050719. *Kamp om Centralasien mellan USA, Ryssland och Kina fortsätter*. <http://www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?Artikel=660095>. 051202.
- Press-service of the President of the Republic of Uzbekistan. *Law of the Republic of Uzbekistan*. <http://www.press-service.uz/en/section.scm?sectionId=4713>. 051215.
- Roy, Olivier, 2002. *Det nya Centralasien*. Furhulund:Alhabama.
- Schlyter, Birgit N., 1997. Language Policy in Independent Uzbekistan. FoCAS Working Papers 1: Stockholm: Forum for Central Asian Studies
- Schlyter, Birgit N. (ed), 2005 II. *Democracy in Central Asia*. Sweden: Swedish Research Institute in Istanbul.
- Schlyter, Birgit N., 2005. *Språk och politik i Centralasien*. <http://orient4.orient.su.se/centralasia/pdf/Schlyter-3.pdf>
- Sundström, Bert, 050602. *Förtrycket i Uzbekistan lär förvärras*. <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=6107&a=400185&printerfriendly=true>
- Svt, 041226. *Förutsägbart val i Uzbekistan*. <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=22584&a=308412>. 041115.
- Svt, 050522. EU: *Oberoende utredning i Uzbekistan*. <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=6107&a=394169&printerfriendly=true>
- TT, 050516. *Dubbel bild av Ferganadalen*. <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=22584&a=308412>
- Törnquist-Plewa, Barbara, 1997. *Språk och identitet i Vitryssland: en studie i den vitryska nationalismens historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Samtal med Bo Petersson, 051215
- <http://www.gov.uz/en/ctx.scm?sectionId=119&contentId=1929>. 051201.
- <http://www.press-service.uz/en/section.scm?sectionId=4713>. 051201.